

ОЛЬГА ІВАЩЕНКО,

старший науковий співробітник відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України

Загальна й економічна соціологія Макса Вебера українською

Макс Вебер. Господарство і суспільство. Нариси соціології розуміння / Пер. з нім. М.Кушніра. — К.: Всесвіт, 2012. — 1112 с.

В Україні здійснено переклад українською і вперше повністю опубліковано фундаментальну класичну працю одного з фундаторів соціологічної науки Макса Вебера (1864–1920) “Господарство і суспільство”. Це — без перебільшення історична подія не лише у вітчизняному середовищі соціологів та фахівців галузі суспільних наук, а й для загалу наших співвітчизників, що переймаються інтелектуальною думкою. Якою ж все-таки довгою видалася дорога до українського читача — цілих десять років із залученням значних інтелектуальних та фінансових, зокрема міжнародних, і просто людських ресурсів! Одних лише поважних фондаций, причетних до видання, налічується чотири: Фонд OSI-Zug спільно з центром видавничого розвитку Інституту відкритого суспільства (Будапешт), Міжнародний фонд “Відродження”, Гете Інститут за підтримки Міністерства закордонних справ Німеччини, Благодійний фонд захисту і розвитку українського художнього перекладу. Однак у нашому випадку — це аж ніяк не виняток, ця питома праця Вебера завжди важко давалась до перекладу й видання скрізь — від Старого до Нового світу. Згадаймо хоч би невтомний труд Талкота Парсонса, котрий сам брався до перекладу й підготовки до друку здобутку цього німецького класика соціології, починаючи від англomовного видання 1930 року “Протестантської етики і духу капіталізму”, надалі зосередившись на опрацюванні великої праці “Господарство і суспільство” для англomовного читача. Готуючи до окремої публікації першу частину цієї праці, Т.Парсонс зазначав, що початковий варіант окремих параграфів англomовних текстів цієї книги для британського видавництва спершу робив А.М.Гендерсон, який, однак, не зміг продовжити цю роботу через участь у Другій світовій війні (хоча на обкладинці його ім’я збережене). Тому вже пізніше редактор, тобто сам Парсонс, разом із колегами та професійними соціологами частково підготував її до публікації у вигляді окремої книги “Теорія соціальної та економічної організації” у “Free Press” 1947 року. Це ви-

дання охоплює лише першу частину “Вчення про соціологічні категорії” з “Господарства і суспільства”, але також містить значний за обсягом вступ про методологію соціальної науки Вебера, написаний Парсонсом. Описуючи кар’єрний шлях Вебера, він ретельно проаналізував інтелектуальні витоки його соціального вчення та оригінальні концептуальні положення, починаючи насамперед від поняття соціальної дії. Зазначивши те, що методологія Вебера, звичайно, походить з “історичної” традиції німецької думки, але радше розвиває її, критикуючи зразки мислення XIX століття, згідно з якими людське знання має два радикально відмінні спрямування: природничі науки та студії з культурної та соціальної поведінки. Парсонс у вступі наголосив, що саме Вебер зробив неймовірний крок у напрямку наведення мостів між двома типами наук, щоб уможливити обробку соціального матеріалу в систематичний науковий спосіб, а не просто на підставі дослідницької майстерності. Однак Веберові не вдалося завершити цей процес, тому саме обставини “зупинки на півдорозі” допомагають пояснити багато складностей авторської позиції [Parsons, 1964: p. 11]. Визнаючи безсумнівно за Вебером чільне місце в шерегу обраних, видатних теоретиків у галузі суспільних наук, свою книгу “Структура соціальної дії” (1937) Парсонс, однак, побудував здебільшого на детальному критичному аналізі Веберової теорії та його методології. І це саме один із перших прикладів того, що неодноразово зазначалось пізніше в історії соціології, — вчення Вебера стало поштовхом до розвитку соціологічної думки у світі.

Базовою позицією Вебера було переконання в тому, що узагальнені теоретичні категорії однаково важливі в доведенні причинно-наслідкових зв’язків у людській та культурній площині, як і в площині природничих наук. Тому, власне, його праця “Господарство і суспільство” починається з категоріального аналізу, зведеної концептуальної схеми базових понять соціології, передусім з визначення соціології як науки, що намагається інтерпретувати розуміння сенсу соціальної дії. Власне пріоритетне значення поняття соціальної дії як базової категорії для вчення Вебера вплинуло на те, що його теоретико-методологічний підхід часто називають теорією соціальної дії. Такий зачин викладення структури понять відображає саме Веберову позицію як соціолога, філософа, політика — соціальний світ постає тільки і завдяки взаємодії людей, коли дія одних співвідноситься з діями інших.

Немає сумніву, що вітчизняні соціологи не тільки знайомі з основними положеннями Веберової соціології розуміння, а й керуються ними у своїх теоретико-методологічних студіях, адже уривки з цієї фундаментальної праці, як і інші вагомі й відомі його статті, торували собі непростий шлях спершу до бібліотек радянського читача ще 1990 року, коли у видавництві “Прогресс” вперше було надруковано том вибраних творів Макса Вебера за редакцією Юрія Давидова, відомого радянського і російського соціолога, натхненника просування ідей Макса Вебера в контекст пострадянської соціології. Звісно, до складу цього тому вибраного було включено частину першого розділу “Господарства і суспільства” з основними поняттями соціології, необхідну для студіювання методології суспільного пізнання Вебера, але цим російська соціологія тривалий час і обмежувалася. Лише двадцять років по тому, 2010 року було анонсовано повний російськомовний переклад “Господарства і суспільства” (який, утім, не вийшов до цього часу з друку). Видання готується у ДУ Вищої школи економіки за редакцією Леоніда Іоніна, теж добре знаного у нас російського соціолога. Професор Іонін в розлогіму інтерв’ю “Русскому журналу” 2007 року зазначив, що “Вебер не тільки один із самих знаменитих соціологів XX ст., а й загалом найзнаменитіший, а “Господарство і суспільство” є його найважливішою й найвидатнішою працею і одною з найважливіших праць світової соціології... яка дуже вплинула не тільки на розвиток науки, а й на розуміння суспільством самого себе... Це взагалі класична праця в галузі суспільних наук. Інша річ, що цей ро-

сійський переклад трохи спізнився, років так на сто. Ні, звичайно, я перебільшую — не на сто, а на вісімдесят так точно! ... Зрозуміло, чому вона не була перекладена за радянської влади, адже в ній формується погляд на суспільство, що не збігається з марксистським. Вебера називають “буржуазним Марксом” — з причини масштабу обсягу проблем, глобальності мислення, узагальнень, котрі при цьому базуються на конкретних прикладах із життя. Це не просто абстрактна філософія історії, як у Маркса, — це емпірична соціологія... Але коли в 60-ті роки почалося відродження вітчизняної соціології, то інтерес до Вебера виник. У загальний комплекс соціологічних дисциплін ввійшла історія соціології. Потім професор Ю.М.Давидов написав серйозну й глибоку книгу про Вебера, яку переклали в Німеччині, де в цей час відбувався так званий Веберів ренесанс. Так що поступово Вебер ставав фактом вітчизняного наукового життя. А це все відбувалося саме в радянські часи. Цікаво, що в пострадянський період такого поступу не відбулося. Щоправда, Вебер отримав свій гідний статус класика, але, хоч як це дивно, головні великі його праці й засадова — “Господарство і суспільство” — так і лишилися не перекладеними російською. Може, тому, що не знайшлося ентузіаста, який узяв би на себе таку величезну відповідальність... А, може, справа у величезному обсязі та складній мові веберових книг. Окрім цього там вводиться багато нових понять, а наявні отримують вже новий смисл. Він у соціології був одним із небагатьох перших, хто створював її як науку. Це цілковита інновація. У першій частині Вебер випрацьовує свої поняття, а потім використовує їх для опису всього соціального світу, всієї історії, всіх типів соціальних об’єднань. Це народжений на власних положеннях текст, соціологія, написана від початку до кінця. Я хотів би, щоб переклад Вебера став фактом нашої соціологічної традиції, і врешті-решт, фактом російської культури, як сама книга є фактом німецької культури...” [Ионин, 2007].

В Україні пострадянській Макса Вебера в 1990-ті роки друкувало видавництво “Основи” в перекладі відомого вітчизняного соціолога Олександра Погорілого, який залишив по собі помітний слід не лише як викладач і фахівець, а й як автор перших перекладів німецького вченого і ґрунтовних перед/післямов до видань “Протестантська етика і дух капіталізму” (1994) та “Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика” (1998). В цьому томі вибраного з Вебера, куди окрім низки наукових статей включено фрагменти з другої частини “Господарства і суспільства”, професор Погорілий зокрема зазначав: “Раціональний капіталізм у розумінні Вебера — це насамперед форма гранично раціоналізованої економічної поведінки, яка ґрунтується на певних нормативних передумовах, які, своєю чергою, визначаються загальнозначимими у межах даного суспільства цінностями. Протиставляючи раціональний капіталізм і капіталізм грабіжницько-авантюрний, вчений протиставляв, відтак, і різні типи суспільств: суспільство, де шанують етику праці з такими її чеснотами, як помірність, дисципліна і чесність, і де мають місце певного роду взаєморозуміння та солідарність, — і суспільство, яке взагалі не знає етичних орієнтирів як таких і де триває нескінченне протистояння всіх проти всіх...” [Погорілий, 1998: с. 491].

Варто зауважити, що соціологи пострадянської доби тоді, коли хвиля “веберівського ренесансу” досягла і наших теренів, завжди робили наголос на значущості неекономічних чинників за Вебером у розвитку капіталістичного суспільства, а саме на ролі протестантської трудової етики у становленні західного капіталізму. Виокремлення першочергової важливості проблеми етики праці та етичної мотивації праці у процесі розбудови ринкового середовища особливо акцентувалося за умов відходу від соціалістичного і прямування до капіталістичного укладу та суспільних трансформацій, що супроводжують ці процеси. Однак, доводячи унікальність західного капіталізму, Вебер все-таки визнавав, що притаманна йому раціо-

нальність набуває більш універсального значення, поширюючись в практиках економічної та соціальної модернізації й за межами Заходу.

Видання “Господарства і суспільства” українською мовою є першим в Україні повним за обсягом, включно з усіма примітками і посиланнями перекладом, здійсненим видавничим домом “Всесвіт”. Беручи до рук цей тисячосторінковий фоліант, переймаєшся запитанням, як перекладач наважився на цей титанічний труд без наукового редагування. У спеціальному інтерв'ю¹ перекладач Микола Кушнір (військовий перекладач, випускник відомого Московського Інституту іноземних мов, а на час роботи над книгою Вебера доцент кафедри військового перекладу Військового інституту Національного університету ім. Т.Шевченка), визнаючи складність перекладу цієї праці, однак, зазначив, що допоміг у роботі сам Вебер, адже енциклопедичність його знань, широке звернення до історичних, культурних порівняльних матеріалів не можуть не викликати інтерес, тому робота над матеріалом видалася спершу вельми складною, але тільки впродовж перших ста сторінок, а надалі було вже насамперед дуже цікаво. Той інтерес і допоміг перекладачеві зрештою опанувати мову Вебера й сутність тексту навіть без фаху соціолога. Робота тривала десять років, і М.Кушнір, маючи в доробку кілька перекладів німецьких письменників, у своїй “веберіані” намагався головню не порушувати єдиного правила — в перекладі має бути тільки те, що написано у Вебера, без особистих тлумачень, але з обов'язковим дотриманням вимоги стосовно того, щоби фраза звучала українською мовою так само гарно, як в оригіналі німецькою. На думку перекладача, найскладнішим було розмежування понять, які всі співвідносяться; додаю від себе (О.І.) — це було і є найважливішим для розуміння “соціології розуміння” Макса Вебера. Визнаючи фаховість автора перекладу, необхідно, однак, наголосити, — і це, безперечно, вже апеляція до видавництва, — практика перекладу фундаментальних і класичних наукових праць з обов'язковим науковим редагуванням давно виправдала себе у світі й у нас як найдоцільніша щодо вимог адекватності перекладу наукового тексту. Адже існує необхідність контекстуального узгодження перекладу з фаховою мовою — саме з цією метою й залучають наукового редактора до роботи над виданням.

Так, у питанні пошуку відповідного варіанта перекладу назви *Verstehenden soziologie* експертна група Галузевої ради Видавничої програми МФВ (А.Єрмоленко, О.І.Погорілий, А.Ручка) свого часу все-таки погодилась із думкою Мовознавчої ради тієї ж програми (О.Пономарів, В.Радчук) і відповідно з варіантом перекладу *Verstehenden Soziologie* як соціології *розуміння*, на відміну від російськомовного дієприкметникового звороту “понимающая социология”, цілком слушного для російської мови, проте з огляду на відмінності граматики — неприйняттю в українській [Лабораторія, 2002]. Утім, я особисто з цим досі не згодна, бо йдеться про соціологію, яка розуміє і пояснює (а не соціологію результатів процесу розуміння і не про тих, хто їх отримує), на протигагу позитивистській соціології, яка тільки “рахе”. Натомість, базуючись на англomовній версії книги, я як економісоціолог не можу змиритися з доцільністю перекладу, наприклад, назви розділу 1 частини 1, “Соціологічні категорії економічної дії” як “Соціологія господарювання” і відповідною заміною терміна і поняття “економічна дія” на термін “господарювання”. Знову ж таки, в розділі 4 “Стани і класи” контекстуально зміст понять передано, але без застосування таких усталених базових соціологічних термінів, як “соціальна стратифікація”, “класова структура”, “статус”. Така термінологічна неузгодженість може викликати певне непорозуміння, й не тільки у початківців. Мабуть, подальше

¹ Спеціальне інтерв'ю з Миколою Кушніром провела Ольга Іващенко 22 жовтня 2012 року.

ознайомлення з текстом породжуватиме й інші зауваги, хоча слід зазначити: українська мова перекладу справді гарна й навіть вишукана, дається до читання.

Ймовірно, такий результат зумовлений тим, що на початковій стадії роботи над перекладом книги Вебера в рамках Видавничої програми МФВ надавалась можливість наукового узгодження перекладу, проте надалі робота тривала вже без наукового супроводу, що не могло не позначитися, певною мірою, на соціологічній автентичності видання. Маю переконання, що друге видання, по-перше, обов'язково відбудеться — з огляду на обмежений наклад першого (700 примірників), а по-друге, до честі Видавничого дому авторитетного “Всесвіту”, відбудеться із залученням наукового редактора.

Поза сумнівом, видання перекладу класичної праці Макса Вебера “Господарство і суспільство” стало як інтелектуальним, так і організаційним випробуванням для всіх людей, причетних до цієї роботи, оцінити яку зможуть фахівці, студенти й викладачі, а також всі небайдужі до справжнього інтелектуального пізнання наші сучасники. Не забуваймо, що Макс Вебер — соціолог і мислитель недогматичного складу, методологічний новатор та винятковий енциклопедист — зумів побудувати свою соціальну теорію, за якою живе сучасний цивілізований світ.

Час вже, певно, і нам будувати свій справжній український світ, сучасний і етичний, де дія кожного співвідноситься з дією всіх, а спільність цінностей є запорукою суспільної солідарності. Для такої мети, може, саме цієї класичної праці Макса Вебера, Галілея соціально-наукового пізнання, нам досі і бракувало. Залишається її уважно прочитати.

Джерела

Ионин Л. “Чтобы Вебер стал русским...” Интервью “Русскому журналу”. 02.04.2007 [Электронный ресурс] Режим доступа:

<http://www.russ.ru/layout/set/print/mirovaya-povestka/CHtoby-veber-stal-russkim/> (2007).

Лабораторія наукового перекладу за підтримки МФВ і НАУКМА. Семінар Max Weber, Wirtschaft und Gesellschaft. 27.04.2002 [Електронний ресурс]

Режим доступу: <http://www.ua-pereklad.org/ua/seminar/Weber> (2002).

Погорілий О. Читаючи Вебера. Післямова // Макс Вебер. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім. О.Погорілого. — К.: Основи, 1998. — С. 479–496.

Parsons T. Introduction // Max Weber. The Theory of Social and Economic Organization / Transl. by A.M.Henderson, T.Parsons; ed. by T.Parsons. — N.Y.: The Free Press, 1964. — P. 3–78.